

El llegat del pintor Josep Tapiró (Reus, 1835 – Tànger, 1913). El museu Benitah de Tànger

Jordi À. Carbonell
Universitat Rovira i Virgili
jorgeangel.carbonell@urv.cat

RESUM

L'article versa sobre l'estudi museu del pintor Josep Tapiró (Reus, 1836 – Tànger, 1913) a la ciutat de Tànger, on va viure i treballar durant quasi quaranta anys. S'hi explica la seva història, com era l'edifici i els objectes que allotjava. També es refereix al seu destí després de la mort de l'artista i de la seva muller, com es convertí en el museu Benitah, obert al públic durant els anys de l'Estatut Internacional. Finalment, s'hi detalla l'existència que tingué aquest museu, la seva decadència i dispersió als anys seixanta de la passada centúria. Tanmateix, s'hi descriu, de forma general, el fons artístic que contenia.

Paraules clau:

orientalisme; Tapiró; Tànger; Marroc; pintura del segle XIX; pintura etnogràfica; col·leccionisme; museus; tallers pictòrics

ABSTRACT

The legacy of the painter Josep Tapiró (Reus, 1835 – Tangier, 1913): The Benitah Museum of Tangier

This article deals with the studio-museum of the painter Josep Tapiró (Reus, 1836–Tangier, 1913) in the city of Tangiers, where he lived and worked for almost forty years. It tells about its history, as well as the building that housed his works. It also explores the fate of the studio-museum after the death of the artist and his wife, and how it became the Benitah Museum, which opened to the public in the year of the International Statute. Finally, a general description of the art collection housed in the museum and its decay and dispersion in the 1960s is provided.

Keywords:

orientalism; Tapiró; Tangier; Morocco; nineteenth-century painting; ethnographic painting; collection; museum; studio

La ciutat de Tànger, situada al límit septentrional del continent africà, ha tingut, atesa la seva situació estratègica, una història peculiar. L'any 1777, el sobirà del Marroc, Sidi Muhammad Ben Abdallah (1757-1790), la convertí en capital diplomàtica i, a partir d'aleshores, adquirí, de manera progressiva, un caràcter més obert que la resta de ciutats del regne alauita, pràcticament prohibides als cristians. La seva condició va permetre, entre altres coses, que, durant el segle XIX, sobretot al llarg de la segona meitat d'aquesta centúria, fos visitada per molts pintors europeus i nord-americans. Combinava l'escenografia pintoresca de la població autòctona amb serveis, comoditats i comunicacions modernes. Alguns artistes seduïts pel món oriental van saber aprofitar aquestes bones condicions per residir-hi, com fou el cas de l'aquarel·lista català Josep Tapiró (Reus, 1836 – Tànger, 1913) o, més tard, dels britànics George Apperley (Ventor, Illa de Wight, 1884 – Tànger, 1960) o James McBey (Newburgh, Aberdeenshire, 1883 – Tànger, 1959). També hi va haver uns altres pintors que s'hi instal·laren durant temporades, fins i tot anys, entre els quals podem destacar figures com ara Georges Clairin (París, 1843-1919), Henri Regnault (París, 1843 – Rueil-Malmaison, 1871), Jean Joseph Benjamin-Constant (París, 1845-1902), John Lavery (Belfast, 1856 – County Kilkenny, 1941) i Edwin Lord Weeks (Boston, 1849 – París, 1903).

Avui en dia, resten pocs records del pas d'aquests pintors. Algunes obres es poden contemplar al Museu de l'Antiga Legació Americana, on, a més, hi ha un nombre significatiu de creacions de qui es considera el primer pintor modern marroquí, Mohammad Ben Alí Rbati (Rabat, 1861 – Tànger, 1939). Tanmateix, un dels

retrats més interessants de John Lavery, el del caid Harry Mac Lean, que era instructor de les tropes del soldà Mulai Hassan I, es pot veure a la cocteleria de l'emblemàtic hotel Minzah. Les obres de Tapiró, en canvi, es pot dir que han desaparegut de la seva ciutat adoptiva. Fins fa una dècada, encara hi havia, com a darrer testimoni, l'aquarel·la intitolada *Parache el ballarí de Marraqeix* (Madrid, Museu del Prado) presidint el saló principal de la residència del cònsol general d'Espanya. Això, però, no sempre ha estat d'aquesta manera. Des del temps del pintor i fins als anys seixanta de la passada centúria es podia visitar el que es coneixia fins al 1935 com l'estudi museu Tapiró i, després, com el museu Benitah, on romanien obres significatives del reusenc, el fons del seu taller (dibuixos, estudis, acadèmies, etc.), la seva col·lecció d'art, la d'objectes antics marroquins, la biblioteca i l'arxiu.

Com alguns dels seus col·legues, Tapiró fou col·leccionista d'una àmplia diversitat d'objectes. Quan va residir a Roma, durant la dècada de 1860 i començament de la de 1870, hi va comprar llibres antics, algunes pintures i gravats dels segles XVII i XVIII. Més endavant, els anys 1871, 1875 i 1876, féu les primeres estades al Marroc i va començar a aplegar objectes tradicionals d'aquella cultura, a fi que servissin d'attrezzo per a les escenes pictòriques orientalistes. Des del primer viatge, hi comprà joies, les primeres les adquirí a Tetuan a la tardor de 1871, quan hi anà amb Marià Fortuny (Reus, 1838 – Roma, 1874) i Bernardo Ferrándiz (Cañameler, 1835 – Màlaga, 1885). Les va comprar a un jueu anomenat Benaitril, sembla que per un preu excessivament elevat¹. Per la documentació de l'herència, se sap que arribà a aplegar un conjunt significatiu de joies magribines, algunes de les quals es van utilitzar per ornar les models

dels retrats de núvies i noies vestides de festa, que tanta fama li van donar². Un article al diari *Las Circunstancias* del 17 de setembre de 1876 donava fe de les adquisicions del pintor: vestits, mobles i altres objectes, entre els quals esmenta una *toilette* que havia pertangut a la filla del governador de Tànger. El text explica:

Conocida como es la dificultad o mayor imposibilidad de que las mujeres árabes de cierto rango se presten aun involuntariamente al modelo, el señor Tapiró ha tenido que proveer para la confección de sus cuadros sobre asuntos árabes, de varios trajes propios de los naturales del país, llegando a formar una colección digna de verse. De su último viaje ha traído de Tánger una preciosa *toilette* árabe que perteneció a la hija del gobernador de aquella Ciudad. Hay un caftán, un turbante, una faja o ceñidor una capota y prendas cuyos nombres desconocemos, todo de raso y filigranas, magnífico sobre toda ponderación³.

Es pot pensar que alguns dels vestits i dels objectes esmentats van servir per pintar la primera composició orientalista important, l'aquarel·la intitolada *Preparatiu del casament de la filla de xerif de Tànger* (*Palau del governador*), donada a conèixer a l'Exposició Universal de París de 1878⁴. Quan, l'any 1877, establí la seva residència a la ciutat marroquina, reuní mobles antics, armes, muntures, llums, ceràmiques, catifes antigues i altres andròmines, que formaren una interessant col·lecció que a l'artista agradava mostrar als qui l'anaven a visitar.

A Tànger, hi havia diverses col·leccions etnogràfiques propietat d'europaus, algunes de les quals eren notòries, com la del consolat de Bèlgica, que es podia visitar als matins.

Fins i tot encara ara l'Arxiu Diocesà n'exposa una de petita al seu vestíbul. Cal recordar, que, a la segona meitat del segle XIX, Tànger va esdevenir un petit orient assequible i això la convertí en una de les primeres ciutats del món islàmic que va acollir turistes de forma regular. Val a dir que els visitants estaven àvids de contemplar la seva cultura i, per complaure'ls, els primers hotels eren decorats amb objectes tradicionals. A més, a la medina, hi havia basars on es podien adquirir records: catifes, armes, instruments musicals, ceràmiques, mobles, caftans, etc. Així mateix, les postals fotogràfiques fetes per J. Cavilla o la companyia G. W. Wilson mostraven l'exotisme humà amb pretès rigor etnogràfic. En aquest sentit, les obres de Tapiró també posseïen un caràcter semblant. Endemés, alguns occidentals instal·lats a la ciutat i interessats per la societat autòctona escrigueren sobre els seus costums

Figura 1.
Tànger des de la Casba (1870). Fotografia de G.W. Wilson & Co. Arxiu Diocesà de Tànger.

Figura 2.
Legació de Bèlgica a Tànger I (1870). Fotografia de G. W. Wilson & Co. Arxiu Diocesà de Tànger.

Figura 3.
Legació de Bèlgica a Tànger II (1870). Fotografia de G. W. Wilson & Co. Arxiu Diocesà de Tànger.

Figura 4.
Josep Tapiró (assegut pintant), el pintor Josep Llovera (primer per la dreta) i altres persones a l'estudi de Tànger l'any 1892. Fotografia d'autor desconegut.

amb més o menys rigor. Aquest fou el cas del corresponsal del diari *The Times*, Walter Burton Harris (Londres, 1866 – Tànger, 1933), també del literat i polític Robert Bontine Cunninghame Graham (Londres, 1852 – Buenos Aires, 1936), de l'arabista i diplomàtic Clemente Cerdeira (Portbou, 1887 – Niça, 1942) o d'Emily Keene (Londres, 1850 – Tànger, 1944), esposa de la principal autoritat espiritual del nord del Marroc, Hadj Abdeslam, xerif de Ouazzan.

La història de l'estudi museu Tapiró s'inicià quan l'artista feia un temps que vivia a la ciutat i hi va adquirir un edifici de planta tradicional, a la Hofra de Ben Xarki, al barri de Beni Ider⁵, que havia estat un antic teatre finançat per la colònia espanyola, tal com en donava testimoni la viatgera Amalia Perrier, que, durant la seva estada a Tànger, a principis dels anys setanta, el conegué quan assistí a una funció. Explicava que es trobava prop de l'United National Hotel, on s'allotjava, i el descrivia amb aquests termes:

The theatre was constructed out of an ordinary Moorish dwelling-house, over the patio of which a ceiling has been formed, and from the center hung a chandelier with six candles. Twelve more candles were fixed round the galleries⁶.

També comentava que era necessari portar-hi la cadira de casa, atès que no hi havia

seients. A les funcions, els europeus, majoritàriament membres del cos diplomàtic, n'ocupaven el primer pis, i els jueus, els musulmans i els espanyols, la platea. A les representacions, s'hi podia menjar, veure i fumar, a més, s'hi admetien gossos. Quan Tapiró el comprà, a inicis dels anys vuitanta, l'arranjà per poder-hi viure i treballar. Allí hi instal·là el taller, la biblioteca i la col·lecció d'art i d'objectes marroquins⁷. Ossorio Bernard assenyalava:

En Tánger [...] El Sr. Tapiró ha adquirido un antiguo teatro que ha convertido en espacioso taller, decorándolo exteriormente según el estilo morisco y convirtiendo su interior en un curioso y rico museo de objetos orientales⁸.

L'immoble —que actualment es troba intacte, tot i que ha sofert algunes reformes— és una construcció de dues plantes entaforada en un atzucac. Posseeix una estructura de casa tradicional magribina amb pati i dos pisos. L'espai central està cobert per una claraboia de vidre decorada amb forjats de formes florals i vegetals, la qual, en temps de l'artista, es trobava coberta de teles per esmorteir la llum. Els treballs de ferro es repeteixen a l'entrada, damunt la porta, on es reproduïen les inicials del pintor. Així mateix, al capdamunt, hi ha una magnífica terrassa des d'on es pot contemplar una bona part de la medina i les aigües de l'Estret amb la silueta d'Europa al fons⁹. L'edifici és una barreja d'estil marroquí tradicional i neobarroc d'arrels hispàniques. Sobre aquest aspecte, l'estudiosa Susan Gilson Miller deia:

[...] eventually acquiring his own house in remarkably good condition and is stunning example of a successful marriage of European and Moroccan styles. It is a courtyard house with a side stairway, but there the conformity ends. The many apertures that punctuate the façade and let in light, the Spanish tiles that add brilliant colour to the dark interior surfaces, the ornate woodwork, all speak of a sense of refinement and love of colour. This jewel box of a house represents a cultural syncretism inspired by the Spanish Baroque but tempered by the austerity of the Moorish courtyard house—a madinah dwelling adapted to suit the tastes of a European aesthete¹⁰.

La seva ubicació era estratègica, ja que es trobava al camí més curt per accedir del port i la platja a l'important carrer de Correus i al centre neuràlgic de la medina, l'anomenat Soc al-Dàjl o Zoco Chico, on hi havia consolat, oficines

de correus i altres serveis importants per als europeus¹¹. Val a dir que l'estudi també era molt proper a l'hotel Continental, en el qual s'allotjaven els turistes més adinerats. En definitiva, la seva situació afavoria les visites i l'adquisició d'aquarel·les.

Aviat, Tapiró fou reconegut a la ciutat, i el carrer del seu taller, actualment Faquih Harauí, s'anomenà Estudi Tapiró¹². Fins fa algunes dècades, hi havia encara una indicació de l'entrada, just al començament del carrer.

A l'espai principal, que havia estat la sala de l'antic teatre i que mesurava 13,25 metres de llarg per 7,40 metres d'ample, hi havia el taller i la col·lecció d'objectes marroquins antics. Un periodista de la revista granadina *La Alhambra* que va visitar-lo l'any 1906 explicava:

[...] guardo el recuerdo de la impresión que me hizo el fondo de la calleja cerrado en toda su anchura por artística puerta de nogal, de talla magnífica, de bronceado herraje y campeando sobre el un solo nombre, Tapiró, y me pareció que nombre y puerta encajaban muy bien dentro del cuadro [...]. Para convencerse, basta entrar en el severo estudio, enorme patio con amplia lumbreira de cristales, donde la luz se mide a placer con blancos y movibles toldos, que sin matar su intensidad lo hacen más dulce y en cuyas paredes campean históricas telas, cornucopias talladas, fotografías y bocetos de la Roma antigua, recuerdo de sus primeros trabajos que armonizan perfectamente con el tono rojo de las alfombras moriscas y el oscuro de los arcones de talla antigua, un derroche de gusto artístico, ambiente apropiado de las obras salidas de sus manos¹³.

L'articulista també comentava que hi havia exposada la mascareta mortuòria i els pinzells de Fortuny¹⁴. Fins feia pocs anys, aquests records es guardaven a casa dels pares de Tapiró a Reus, com ho explicava l'escriptora nord-americana Elisabeth Williams Champney (Springfield, Ohio, 1850 – San Francisco, 1922), que els va poder veure el 1880 a la capital del Baix Camp¹⁵.

L'aspecte oriental i bigarrat de l'estudi tangerí de Tapiró podia recordar el de pintors coetanis com ara J.L. Gerôme (Vesoul, 1824 – París, 1904), E. Fromentin (La Rochelle, 1820 – 1876) i J.J. Benjamin-Constant, fins i tot, llunyanament, el del seu amic M. Fortuny (Reus, 1838 - Roma 1874), i també el de pintors posteriors instal·lats al Marroc, per exemple: Mariano Bertuchi (Granada, 1884 – Tetuan, 1955) o George Apperley, tots plens d'una gran diversitat d'objectes de la cultura musulmana. L'aquarel·lista reusenc, però, no fou el primer que va tenir un taller *orienta-*

Figura 5.
Josep Tapiró pintant al seu estudi (ca. 1905). Fotografia reproduïda a l'*Heraldo de Cataluña* (Reus), núm. 198, gener de 1921.

litzat a la medina de Tànger. L'any 1869, Henri Regnault (París, 1843 – Rueil-Malmaison, 1871) i Georges Clairin havien arranjat una casa amb pati prop de la sinagoga Naon. L'havien decorat amb una fastuositat exòtica perquè servís de marc de les seves escenes pictòriques. En arribar a la ciutat, havien intentat treballar pels carrers, però els marroquins els molestaven contínuament i això els animà a crear aquest escenari a mida. Com ja era usual des de l'estada d'Eugène Delacroix (Charenton-Saint-Maurice, 1798 – París, 1863), els seus models foren jueus sefardites, més proclius a deixar-se retratar que la resta de població autòctona.

Mentre visqué Tapiró, la visita a l'estudi fou preceptiva per als passavolants i per als turistes que tenien inquietud per l'art. Després del traspàs de l'artista, la tardor de 1913, la seva vídua, Maria Vallerega (Tànger, 1860-1932), el mantingué i el continuà mostrant als interessats fins que va morir. A sala principal, hi va penjar una vintena d'obres del seu difunt marit, les quals constituïen una mostra permanent de les aquarel·les més significatives que romanien al taller. El periodista Juan Ortega deia:

Quizá, como mejor se comprenda el profundo sentido de estos valores históricos es visitando en Tànger el estudio del pintor, conservado con manos piadosas por Doña

María Vallerega, su viuda, las singulares circunstancias que hacen de Tánger un punto de cruce y fricción entre gentes e intereses muy diversos dan su significación a este retiro espiritual que es el estudio de Tapiró. Quien lo visite prende en su memoria recuerdos que no se irán [...] Al abrirse la puerta guarnecida de hierros un gong saluda como un alabardero, pero prolongando el golpe de su alabarda en un aria de barítono. Un corto pasillo da acceso a la sala de espectáculos (la casa había sido el primer teatro que hubo en Tánger) y aquella sala ancha, lujosa, llena de luz, donde se conserva una docena y media de cuadros del maestro ofrece, en verdad un espectáculo impresionante¹⁶.

El capità Mauricio Borràs va anar a veure'l el 1914 i, en un article de l'*Heraldo de Cataluña*, explicava:

Cuando al día siguiente por la mañana fui al estudio Tapiró, sabía ya que el artista había muerto y que en su casa había una exposición de obras suyas: llamé a la puerta y una sirvienta mora de semblante pálido y ojos muy negros, balbuceando el español y en francés me preguntó lo que deseaba; cuando yo le estaba exponiendo el objeto de mi visita salió al umbral de la casa una señora extranjera, que al mismo tiempo que me decía que era la viuda del pintor, me invitaba a pasar y ver los recuerdos que de Tapiró existían en aquella casa encantadora por el ambiente de arte que al entrar en ella se respiraba, y por el velo de misterio y recogimiento en que parecía envuelta. Con cierta amabilidad un tanto afectada, me hizo entrar en un patio en cuyo adorno se veía claramente la mano del artista, combinando con cierto gusto extraordinario los elementos decorativos del país. Allí, en caballetes vi unos lienzos que admiraban por lo acabado y primoroso de su ejecución, había armas, monturas, y una porción de objetos del país que combinados en mil maneras han sido reproducidos por Tapiró en sus muchísimas obras, casi todas adquiridas por turistas de otros países¹⁷.

Les imperioses necessitats econòmiques van portar la vídua a desprendre's d'algunes obres a baix preu. En una carta dirigida al seu amic Cándido Cerdeira, es lamentava perquè s'havia vist obligada a malvendre aquarel·les del seu difunt marit. Deia:

[...] pues, aunque á veces en vida de este [Tapiró] se han vendido algunas á bajos precios, teníamos el consuelo de que quedaba el con

vida para ejecutar otras más, desgraciadamente ya no es lo mismo¹⁸.

Es van comercialitzar aquarel·les significatives que havien format part de l'exposició permanent que hi havia a l'estudi des del traspàs de Tapiró. *Cafetí moro*, *Jugadors d'escacs* i *Retrat de noia* ja no figuren a la llista de les obres que hi havia al museu el 1951 i que va tesar el pintor Georges Apperley¹⁹. En aquells anys, els compradors eren tangerins benestants d'origen europeu, com ara, per exemple, l'odontòleg Rodrigo Navarro, qui, al novembre de 1931, va adquirir l'aquarel·la intitolada *Les Meditaciones de Sidi Abdalah*, que presentava el morabit assegut en un interior ombrívol²⁰, per només 3.000 pessetes. També es van vendre exemplars de la biblioteca, com ara un llibre d'hores il·luminat del segle XV, que Tapiró comprà a Roma i que provenia de la biblioteca del palau Barberini. El volum, l'adquirí el diplomàtic nord-americà Maxwell Blake, que, com informava *The Times*, el donà a conèixer públicament a Londres el mes d'abril de 1920²¹.

L'any 1932, pocs mesos abans del seu traspàs, Maria Vallerega va escriure al president Francesc Macià oferint sis obres del seu difunt marit a la Generalitat de Catalunya per l'import de 100.000 pessetes. En resposta, el Consell de Cultura d'aquesta institució l'adreçà a la Junta de Museus, que, a la fi, no va acceptar l'oferta. Així mateix, proposà, sense èxit, que l'estudi museu fos el casal català del Marroc²². En aquest sentit, es pot recordar que el mateix pintor ja havia intentat vendre les seves aquarel·les al Govern espanyol perquè en fes un museu o les integrés a un d'existent. L'estada que féu a Madrid l'any 1907 tenia aquest objecte. El resultat fou la compra, per part de l'Administració de Maura, a través del ministre d'Instrucció Pública i l'Acadèmia de Belles Arts de San Fernando, de les dues aquarel·les que posseeix el Museu del Prado en l'actualitat: *Parache*, *ballarí de Marraqueix* i *Santó Darcawi de Tafilalt*²³. Amb posterioritat, l'any 1928, Mesod Benitah, fill adoptiu de Josep Tapiró i Maria Vallerega, en un article a l'*Heraldo de Marruecos*, havia demanat al Govern espanyol que comprés l'estudi. Li donaven suport periodistes com ara Juan Ortega, que considerava que l'edifici era una prova de l'espanyolitat de Tànger, en un moment en què alguns sectors vindicaven la seva integració al protectorat i no es resignaven a acceptar la implantació de l'Estatut Internacional. Argumentava:

El museo Tapiró es una herramienta política que todavía está sin emplear, y sería un dolor que se dispersara esta colección de cuadros sin haber empleado sus valores, así artísticos como históricos o políticos, con fruto²⁴.

Figura 6.
Interior de l'estudi Tapiró a l'actualitat. Fotografia de l'autor.

Més endavant, deia:

España posee el decanato de la pintura de Marruecos, y ha de hacerle honor. Aparte de que si hoy el estudio de Tapiró no es más que una estación obligada para los numerosos turistas que van a Tánger, en manos de España, asegurando así su permanencia y acentuando su significación, podría ser un bello título más que alegar, cuando llegue de nuevo el momento de ventilarse el pleito de Tánger²⁵.

Després de la mort de Maria Vallerega, el jueu sefardí Messod Benitah (Tànger, 1877-1975?) es féu responsable del museu fins que va desaparèixer a la dècada de 1960. Quan Benitah es quedà orfe als deu anys d'edat, va ser adoptat per Josep Tapiró i Maria Vallerega. La seva mare, Miriam Ponte, havia estat amiga íntima de la muller de l'artista. El nen es formà a l'Alianza Israelita i, amb els anys, esdevingué un intel·lectual que es dedicà a la literatura sense èxit i que col·laborà en nombroses publicacions tangerines i de la Península. Va escriure articles en diversos diaris i revistes, com ara *El Porvenir*, *El Eco Mauritano*, *El Heraldo de Marruecos*, *África*, *Adelante*, *Pluma y Lápiz* i *Diario de Reus*, entre d'altres. També fou l'autor de l'article dedicat a Josep Tapiró del diccionari enciclopèdic Espasa. A tot això, cal afegir-hi que va ser col·leccionista d'antiguitats i sobretot de nines antigues, les quals també eren exposades al museu²⁶.

Benitah havia cuidat la vídua del pintor i la seva germana Victòria des del traspàs de Tapiró

fins que van morir l'any 1932 i 1935, respectivament. Fou aleshores quan liquidà la hipoteca de l'estudi i en traslladà l'interior a la casa de la Fuente Nueva, on residia. Així mateix, l'any 1938, va adoptar un nen de vuit anys, fill d'una parella de treballadors malaguenys que conegué a la Casa de España. Es deia Juan Cintrano Martínez, es formaria com a pintor i viuria al museu durant més de dues dècades²⁷. Més endavant, el 1947, Benitah també va fer-se càrrec dels tràmits del trasllat de les despulles del pintor a Reus i de l'intent frustrat que les aquarel·les de Tapiró fossin adquirides per l'Ajuntament d'aquesta ciutat²⁸. Aquell mateix any, vengué l'edifici de l'estudi a un matrimoni escandinau, el qual hi instal·là les oficines d'una agència consignatària de vaixells. Més endavant, es convertí, per un curt període, en legació diplomàtica de Suècia. Posteriorment, patí un temps d'abandonament fins que, als anys vuitanta del segle passat i fins a l'actualitat, ha estat residència de diversos propietaris successius, els primers dels quals van fer una sèrie de reformes que en transformaren l'aspecte de forma substancial²⁹.

Com s'ha dit, després del traspàs de Maria Vallerega i de la seva germana Victòria, el museu i la biblioteca es traslladen a la casa del número 6 de la plaça de la Fuente Nueva, al barri del mateix nom³⁰, a un immoble construït l'any 1876 i on, a més, Josep Tapiró havia residit els primers anys tangerins³¹. A partir d'aquell moment, la casa es va conèixer com el museu Benitah³² i seria oberta als visitants fins després del període internacional. Benitah, la seva germanastra

malalta, Camilla, i el jove Juan Cintrano vivien al casalot i, segons aquest darrer, rebien més o menys mitja dotzena de visites diàries³³. De tant en tant, hi anaven pintors a copiar les obres de Tapiró i, de pas, fer tertúlia amb Benitah. George Apperley i José Cruz Herrera (La Línea de la Concepción, 1890 – Casablanca, 1972), artistes afincats al Marroc, hi anaven ocasionalment i tots dos proposaren al jove Cintrano prosseguir la seva formació artística als tallers respectivament³⁴. Un article d'un diari tangerí del mes d'agost de 1950 descrivia el museu i el seu entorn amb aquestes paraules:

La casa museo Benitah se encontrará en la Fuente Nueva, un barrio viejo tangerino, con mucho de zoco y no poco laberinto abigarrado y ruidoso.

La casa antigua, con un patio alto, adornado de enredaderas y plantas de salón, con quinqués románticos y faroles morunos, cuajada de recuerdos con estancias donde parece que el tiempo se ha dormido y la vida tangerina ha ido dejando por paredes, sillerías y consolas, pedazos de sí misma. En este mundo de reliquias y recuerdos vive don Mesod Benitah, propietario del museo, espíritu delicado y culto, sefardí de nobles facciones, de humana sonrisa y corteses maneras³⁵.

El periodista del diari *Abc* José Cantarero del Castillo, que visità la casa cinc anys més tard, insistia en l'ambient extemporani i decadent que s'hi respirava. Comentava que la biblioteca posseïa milers de volums, a més, feia una descripció general del seu fons artístic i una vindicació ditiràmica del pintor de Reus³⁶.

El museu contenia vora un centenar d'obres de diversos creadors. De Fortuny, n'hi figuraven alguns olis (sembla que molt poc significatius), nombrosos dibuixos a la ploma i a llapis, a més d'aiguaforts. També s'hi exposaven els seus pinzells i la mascareta mortuòria. Hi havia el retrat de Tapiró assegut de perfil, datat de 1875, fet pel pintor holandès Alma Tadema quan Tapiró el visità a Londres per demanar-li que es fes càrrec de la subscripció popular en aquella ciutat per erigir un monument a Marià Fortuny³⁷. Segons els periodistes, a les parets hi penjaven quadres de Ticià, el Greco, José Ribera i Lucas Jordan, entre d'altres autors de l'època moderna³⁸. No sabem, però, quines obres eren, ni tampoc apareixen a les llistes que es van fer sobre l'herència de Tapiró l'any 1951³⁹. És de suposar que no eren gens importants i no es pot descartar que fossin còpies fetes pel pintor durant els anys d'aprenentatge a Madrid i a Roma (1858-1862). Es pot recordar, a tall d'exemple, la que pintà de la *Sibil·la Pèrsica* del Guercino, ac-

tualment pertanyent a una col·lecció particular reusenca⁴⁰. A més d'aquestes obres d'art, també es conservava la documentació del pintor, un llibre de visites on hi figuraven les signatures de personatges importants que visitaren l'estudi, nombroses cartes, diplomes, guardons, etc. Malauradament, tot això es va perdre quan va morir Benitah. Pel que fa a la col·lecció d'objectes marroquins que hi havia hagut en temps del pintor, tret de les joies, la resta segurament es dispersà abans del trasllat a la casa de la Fuente Nueva.

El fons artístic de les obres de Tapiró el componien una trentena d'aquarel·les, mitja dotzena d'olis i més d'un centenar de dibuixos fets a llapis i a tinta⁴¹. L'any 1951, les aquarel·les i els olis van ser tesats pel pintor britànic Georges Apperley, amic de Benitah. El conjunt fou valorat en 300.000 pessetes⁴². En destacaven algunes composicions importants, per exemple: *Àrab en oració*, que representa un musulmà pregant a l'interior de la Mesquita Gran de Tànger, i *Lalla Sodja el setè dia del seu casament* (1892), que tracta el tema dels preparatius de la núvia i és una de les poques obres importants pintades a l'oli. Altrament, hi figuraven aquarel·les mai exposades, com ara *Novia mora*, *Alí l'adivinator*, *Filosa de Marraqueix* o *Sidi Kasem declarant la guerra Santa*, que representa, amb factura detalladíssima, una escena de la història tangerina en la qual el santó predica la *jihad* d'una forma vehement a la porta de la seva *zàwiyah* ('cenobi')⁴³. Alguns dels millors retrats penjaven de les parets del museu: el de Mohamed Benane (ca. 1905), el de Sidi Abdelkader o l'intitulat *Moro notable*, ara pertanyent a una col·lecció parisenca, i el més rellevant *Mimona la Favorita* (ca. 1895), que presenta frontalment el bust d'una noia negra vestida de festa, el qual, en l'actualitat, forma part d'una col·lecció de Madrid. També hi havia una segona versió de l'aquarel·la del Museu del Prado intitulada *Parache, el ballari de Marraqueix* i un retrat de l'esposa de Tapiró pintat a l'oli, que els hereus van acordar donar al Museu d'Art Modern de Barcelona, però que, a la fi, no ho van portar a terme. Hi constaven obres de l'etapa romana, com ara l'*Alabarder*, *Filosa napolitana* i *Paisatge*, totes tres en l'actualitat propietat de reusencs. Del mateix període, també eren *Guardia Palatí*, *El sermó*, *Indigents*, *Maternitat*, *L'ase*, *Escena campestre*, *Vora el moll* i la més destacada *Nens jugant a soldats a Nàpols*, pintada el 1874 i exposada amb èxit a la Guardi Gallery de Londres tres anys més tard⁴⁴. De l'època d'aprenentatge a Llotja, en destacava la còpia a l'oli del *Bon samarità*, de Pelegrí Clavé, subastada fa pocs anys als Estats Units⁴⁵, i un Sant Sebastià. A tot això, cal afegir-hi que es guardaven més d'un centenar d'esbossos i

dibuixos preparatoris. La majoria es trobaven sense signar, però portaven estampat un segell testamentari rectangular en què figurava la inicial del nom i el cognom del pintor⁴⁶.

Durant els anys cinquanta, Mesod Benitah es va veure obligat a vendre's algunes obres. Segons Juan Cintrano, els compradors eren sobretot jueus rics. Entre altres peces, va desprendre's de la còpia de la pintura de Pelegrí Clavé *El bon Samarità*⁴⁷. No obstant la venda de pintures, que ben segur aportaren alguns ingressos a Benitah i els seus, mai no es restaurà l'edifici, que es trobava força deteriorat i en estat decadent. Endemés, quan es derogà l'Estatut Internacional i Tànger s'integrà de manera definitiva al regne del Marroc, el museu va ser a punt de ser confiscat i la seva pervivència requerí la intervenció de les autoritats consulars espanyoles⁴⁸. Així mateix, l'any 1961, Juan Cintrano va marxar a París i mai més tornà a Tànger⁴⁹. Al seu torn, els hereus de la vídua de Tapiró se n'em-

portaren les aquarel·les més importants. Després de tot això, Messod Benitah va continuar venent-se les restes del museu a peces, fins que traspassà quasi centenari i pràcticament en la misèria. Aleshores, el fons d'obres que quedava i la biblioteca foren dispersats. Una part de les pintures van ser heretades per un nebot de Benitah, el qual les va vendre, segons fonts orals, a un antiquari andalús⁵⁰. Algunes d'aquestes obres, la majoria dibuixos de l'època romana i alguns esbossos d'obres importants que s'identifiquen pel segell testamentari, han sortit a subhasta a Madrid els darrers anys. La resta, que de fet eren les pintures més importants, féu cap a les diferents branques de la família de Maria Vallerega, que, des de fa anys, resideixen a Casablanca, Madrid i Londres. A causa de tot plegat, a la ciutat de Tànger, ja no hi roman cap obra de qui possiblement fou un dels seus pintors capdavaners, que palesà com ningú com era la seva realitat humana abans del període colonial.

1. B. PEÑA (ed.) (1968), *Fortuny y Ferrándiz: El genio y la amistad*, Màlaga, Caja de Ahorros de Màlaga / CSIC, p. 35-38.
2. Vegeu les llistes fetes l'any 1951 que hi ha a la carpeta *Herència Tapiró*, arxiu de la família Novella, Casablanca.
3. Vegeu «Los pintores reusenses: Don José Tapiró», *Las Circunstancias*, any III, núm. 199, Reus, 17 de setembre de 1876, p. 1.
4. Vegeu *Préparatifs de mariage de la fille du Chérif (Palais du Gouverneur) e moire du Maroc (Tanger)* (aquarel·la), «Aquarelles, miniatures, dessins, gravures», E. Universelle, Groupe I, Classes 2 et 5, núm. 25. Tapiró (José), 22 rue Grenje (París), i SÍLVIA FLAQUER I REVAUD i MARIA TERESA PAGÈS I GILIBETS (1986), *Inventari d'artistes catalans que participaren als salons de París fins l'any 1914*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, p. 315.
5. El periodista Tomás Ramírez Ortiz afirmava, referint-se a l'estudi: «fue mandado construir por el Ministro de España señor Diosdado, que era muy aficionado a la pintura y gran admirador suyo». Aquest extrem el posem en dubte, atès que sabem que l'edifici el comprà l'artista i, a més, ja existia des de feia anys, però podem pensar que el cònsol l'ajudà en els complicats tràmits que requeria la compra. Vegeu R. RAMÍREZ (2007), *Si Tánger fuese contado: Nombres españoles en el mito de Tánger*, Antequera, Innovación y Cualificación, p. 449.
6. Vegeu A. PERRIER (1873), *A Winter in Morocco*, Londres, Henry S. King & Co., p. 158.
7. Vegeu J. ORTEGA (1928), «Aniversario Tapiró», *África: Revista de Tropas Coloniales*, núm. 46, octubre, p. 249-255. L'estudi s'adquirí mitjançant una hipoteca, que, a la fi, acabà de pagar Mesod Benitah ben entrat el segle xx.
8. M. OSSORIO (1883), *Galeria Biográfica de Artistas Españoles del siglo XIX*, Barcelona, 1a. ed, p. 657. La premsa peninsular també comentà algun cop l'exotisme de l'estudi de Tapiró. Vegeu *La Opinión*, Tarragona, 3 de maig de 1885, p. 2. Diu també: «Dicho pintor reside en Tánger donde tiene una casa, suntuosamente adornada al estilo árabe».
9. Per als pintors vuitcentistes que treballaren a Tànger, les terrasses del capdamunt de les cases eren un element arquitectònic força valorat, s'aixequen a la vora de les aigües de l'estret de Gibraltar i gaudeixen d'un paisatge magnífic i grandios, des d'on es pot contemplar tota la badia de Tànger amb el cap de Malabata, l'Atlàntic, el Mediterrani i el litoral europeu des de Tarifa fins a Gibraltar. Delacroix ja les palesà en aquarel·la durant la seva estada el 1832. Uns quants anys més tard, J.J. Benjamin-Constant féu pintures de costums ambientades a les esmentades terrasses, on es destacava la panoràmica i la intensa claror lumínica. També immortalitzaren aquest panorama extraordinari pintors com ara Arthur Brighman, John Lavery o, més tard, el mateix Henri Matisse.
10. S. GILSON (2010), «The Benider Quarter of Tangier in 1900; Hybridity as a social Practice», a: S. GILSON i M. BERTAGNIN (eds.), *The Architecture and memory of the minority quarter in the muslim mediterranean city*, Cambridge Mass, Harvard University Graduate School of Design, p. 159.
11. L'estudi es trobava al capdamunt de les escales conegudes com de la Teneria, que parteixen de la porta de la medina Bab Bahr. Així mateix, el carrer de Correus començava a la Bab Dar Edagh, vora el mercat de l'oli, anomenat Kaa, i de l'estudi museu. Vegeu el plànol de la medina editat pel servei d'obres municipals de l'Ajuntament de Tànger el 1934. Publicat recentment a S. MOULINE (1994), *Repères de la Mémoire*. Rabat, Ministère de l'Habitat, p. 38-39.
12. A la pàgina 114 del catàleg *Tercera Exposición de Bellas Artes e Industrias Artísticas de Barcelona*, de l'any 1896, ja hi figura el carrer Estudio Tapiró.
13. També feia una descripció del camí fins arribar-hi: «Allá al final de la calle de la embajada de España (llámese aquí calle lo que por calleja se designa en el resto del mundo), sevda en otra más angosta aunque corre entre la antigua muralla sembrada de los manchones verdes que Moisés en su levítica llamó lepra de los muros, y una casa moderna cuya uniformidad de color, simetría de huecos y amanejado balconaje es un insulto á esta calleja sin salida, Rincón de la Edad media [...]». Alí LALANDALUZ (1906), «Nuestros grandes artistas: El pintor Tapiró», *La Alhambra: Revista de Artes y Letras*, any IX, núm. 103, Granada, 30 d'agost, p. 373-74.
14. «Fortuny, el llorador pintor cuya mascarilla y pinceles campeon como trofeo querido en el estudio de Tapiró, y este, que aún vive en este rincón del Arte.» (Alí LALANDALUZ, op. cit., p. 373).
15. Tal com ho esmenta l'escriptora nord-americana Elisabeth W. Champney al seu relat intítulat «Darrera les passes de Fortuny i Regnault», publicat a la revista *Century* de l'any 1881. Vegeu J.À. CARBONELL (2007-2008), «Darrera les passes de Fortuny i Regnault: El viatge dels Champney», *Locus Amoenus*, núm. 9, p. 351-362.
16. J. ORTEGA (1928), «Aniversario Tapiró», *África: Revista de Tropas Coloniales*, època II, any IV, Ceuta, octubre, p. 255.
17. Així mateix, M. Borràs comentava que s'allotjà en un hotel on hi havia penjades pintures de Tapiró i Fortuny. Segurament, deuria ser l'hotel Cecil dels germans Marchena, situat vora la platja, que aleshores era considerat el més luxós de la ciutat després del Continental. El saló principal de l'establiment era presidit per una obra de Tapiró i també n'hi havia de Fortuny, segurament gravats. Vegeu M. BORRÀS (1921), «El arte de Tapiró en Marruecos», *Heraldo de Cataluña*, any IV, núm. 198, Reus, 20 de gener, p. 8.
18. Vegeu la carta de la vídua de Tapiró a Cándido Cerdeira, Tànger, setembre de 1914. Altrament, la vídua va haver de recuperar tres aquarel·les que es trobaven a Sevilla en mans del senyor Pinelo, i va poder vendre'n una més tard per l'import de 10.000 pessetes. Vegeu la correspondència entre la vídua de Tapiró i Cándido Cerdeira del mes de setembre de 1914. Expedient Tapiró, llegat Cándido Cerdeira, arxiu José Luís Gómez Barceló, Ceuta.
18. Vegeu l'expedient Tapiró, llegat Cándido Cerdeira, arxiu José Luís Gómez Barceló, Ceuta.
19. Vegeu documents de la carpeta *Herència Tapiró*, arxiu de la família Novella, Casablanca.
20. Vegeu l'arxiu particular del professor Bernabé López García, a Tànger.
21. Vegeu «A 15th-century Golfer. Miniature in a Flemish book of hours», *The Times*, Londres, 21 d'abril de 1920, p. 19.
22. Vegeu la carta de la vídua del pintor al president de la Junta de Museus datada a Tànger el 6 de maig de 1932. Arxiu de la Junta de Museus. Arxiu Nacional de Catalunya. Barcelona.

23. Vegeu J.À. CARBONELL (2013), «Los retratos de Tapiró del Museo del Prado», *Boletín del Museo del Prado*, tom XXXI, núm. 49, Madrid, p. 130 s.
24. J. ORTEGA, op. cit., p. 255.
25. *Ibidem*.
26. L'historiador tangerí Isaac Laredo va descriure la relació de Benitah amb Tapiró mitjançant els termes següents: «D. José Tapiró y Baró, y a su distinguida señora esposa, por la protección que le dispensaron en su más tierna edad, cuando quedó huérfano de madre, le han hecho considerar como a propios padres, a ese matrimonio ejemplar de bondad y caridad. El fallecimiento del gran pintor catalán, acaecido en octubre de 1913, llenó de luto y angustia el alma del joven y distinguido israelita, que sabe honrar siempre la memoria de su noble protector». Vegeu I. LAREDO (1935), *Memorias de un viejo Tangerino*, Madrid, Bermejo impressor, p. 281.
27. Informació oral de l'entrevista amb Juan Cintrano Martínez a Madrid el 18 de desembre de 2014.
28. Vegeu *Ayuntamiento de Reus. Año 1947. Sección de alcaldía. Expediente: Traslado de los restos del insigne pintor reusense José Tapiró Baró desde Tanger a esta Ciudad*, Arxiu Històric de Reus. També les cartes de la família Tapiró a l'advocat Joan Carandell de l'Arxiu Vergés, Barcelona. Tanmateix, sobre aquest tema, vegeu J.À. CARBONELL (2014), *José Tapiró, pintor de Tànger*, Barcelona, MNAC/URV, p. 176-177.
29. Vegeu les escriptures de l'estudi Tapiró: *Empire Cherifie. Service de la conseruation de la propriété fanciè-re. Nom de la propriété: Estudio Tapiró.3593*, Arxiu de Bernabé López i Cecilia Fernández, Tànger.
30. El cronista Alberto España descriu aquest barri amb el terme següent: «Si el Zoco Chico era, en aquella época, el corazón que recogía todas las palpitaciones de la vida tangerina, la Fuente Nueva diríase su garganta. Por ella se escapaban, en forma expresiva aunque correcta, unas veces, a borbotones o con espasmos de la ira, otras, la eclosión de los más variados sentimientos humanos. Toda una gama variadísima y copiosa, en la que se reflejan el sentir y el pensar tumultuoso de la masa. Barrio denso, con una población muy heterogénea, no era de extrañar que, junto al aire comedido y sereno de las familias de mayor abolengo, que allí vivieron un tiempo, repercutieran, como un trallazo violento e intempestivo, la explosión de la plebe, con sus desplantes o desgarrs, sus bendiciones o execraciones, la superstición o la fe, la oración o la blasfemia, en ruda y grosera amalgama». Vegeu A. ESPAÑA (1954), *Pequeña historia de Tànger: Impresiones, recuerdos y anécdotas de una gran Ciudad*, Tànger, Distribuciones Ibérica, p. 219.
31. Fernando Valderrama, en la *Historia de la acción cultural española en Marruecos (1912-1956)*, publicada l'últim any del protectorat, parlava de la relació de Tapiró amb Benitah i afirmava: «Tapiró vivió en casa del matrimonio Benitah, en el viejo barrio de la Fuente Nueva. Aquella casa es hoy el Museo Benitah, propiedad del entonces niño y hoy anciano Mesod Benitah, que no puede olvidar la amistad de su madre con la esposa de Tapiró, la cual se hizo cargo, junto con su marido, de aquel niño cuando quedó huérfano». Vegeu F. VALDERRAMA (1956), *Historia de la acción cultural de España en Marruecos (1912-1956)*, Tetuan, Alta Comisaría de España en Marruecos, Editora Marroquí, p. 392.
32. Vegeu I. LAREDO (1935), op. cit., p. 281. A més de tot això, Benitah dirigia l'agència marítima i comercial Benitah & Benlolo.
33. Informació de l'entrevista amb Juan Cintrano Martínez, Madrid, 18 de desembre de 2014.
34. Informació de l'entrevista amb Juan Cintrano Martínez, Madrid, 18 de desembre de 2014.
35. ANTEO (1950), «El arte en Tànger. Huellas artísticas de Fortuny y Tapiró en Tànger: La casa museo Benitah atesora más de 260 cuadros de famosas firmas», *España*, Tànger, agost.
36. Vegeu M. CANTARERO (1955), «Tapiró, en la casa y en el corazón de un viejo tangerino», *ABC*, Madrid, 4 de novembre, p. 9.
37. Vegeu J.À. CARBONELL, *José Tapiró pintor...*, op. cit., n. 28, p. 80.
38. M. CANTARERO, op. cit., p. 9.
39. Vegeu els documents de la carpeta *Herència Tapiró*, Arxiu de la família Novella, Casablanca.
40. Obra reproduïda a J.À. CARBONELL (dir.) (2014), *José Tapiró (Reus, 1836- Tànger, 1913)*, Reus, IMMR, p. 26.
41. L'estiu de l'any 1951, hi va haver diverses reunions dels hereus per tal de dividir-se el llegat del pintor. Es van tesar les obres i es van elaborar diverses llistes, que informen, de manera detallada, de totes les obres de Tapiró que contenia el museu Benitah. No obstant això, el repartiment es féu efectiu més d'una dècada més tard. Documents de la carpeta *Herència Tapiró*, arxiu de la família Novella, Casablanca.
42. Es van fer cinc lots de diverses obres, cadascun dels quals estava valorat en 60.000 pessetes. Documents de la carpeta *Herència Tapiró*, arxiu particular de la família Novella, Casablanca.
43. Sidi Kasem era fill del soldà Mulay Idriis II. L'any 829 dC en va heretar la ciutat de Tànger, que de seguida li fou arrabassada pel seu germà Omar. Perduda la ciutat, Sidi Kasem es refugià vora el riu Tahadart, que passa prop de Tànger, camí de Rabat, es dedicà a l'oració i esdevingué sant. Actualment, al lloc on va viure, hi ha el seu morabit, un dels més venerats pels tangerins, i se celebra la seva festa anualment, al mes de juliol.
44. Vegeu «Mr. Martin Colnaghis winter exhibition pictures», *The Times*, Londres, 18 de gener de 1877, p. 1.
45. Subhastat a la Sala Bonhams de Nova York el 4 de maig 2011, amb un preu de sortida de 35.000 dòlars americans. Finalment, no és venut. Vegeu la pàgina 46 del catàleg de la subhasta.
46. De tant en tant, apareixen al mercat obres amb aquest segell, la majoria de les quals són dibuixos preparatoris i obres fallides o inacabades. Per exemple, els vint dibuixos subhastats a Madrid a la sala Fernando Durán el 4 i 5 d'octubre de 2011.
47. Informació de l'entrevista amb Juan Cintrano Martínez, Madrid, 18 de desembre de 2014.
48. Segons el testimoni de Juan Cintrano.
49. Actualment, viu a Madrid. El seu fill Enrique és un reconegut artista de murals resident a Cantàbria.
50. La Font d'aquesta informació és la Sra. Raquel Mulla, membre destacat de la comunitat jueva de Tànger, la qual va conèixer Mesod Benitah i va visitar el museu molts cops.

